

YOSHLAR ORASIDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Irgasheva Yulduz G‘ayratovna

Oriental universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar orasida deviant xulq-atvor shakllanishining psixologik omillari ilmiy-nazariy va empirik jihatdan tahlil qilingan. Deviant xulq-atvorning psixologik mazmuni, uning shaxsning emotsional holati, stressga barqarorligi, agressivlik darajasi va ijtimoiy moslashuvi bilan bog‘liqligi yoritilgan. Shuningdek, yoshlar orasida deviant xulq-atvorni oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan psixologik yondashuvlarning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: deviant xulq-atvor, yoshlar, psixologik omillar, agressivlik, stressga barqarorlik, ijtimoiy moslashuv, psixokorreksiya.

XXI asrda jamiyat hayotida yuz berayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlar yoshlar shaxsining shakllanish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot oqimining keskin ortishi, ijtimoiy tengsizlik, oilaviy muammolar hamda salbiy ijtimoiy muhit omillari yoshlar orasida deviant xulq-atvor ko‘rinishlarining kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Deviant xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy, axloqiy va huquqiy me’yorlardan chetga chiqish bilan tavsiflanadi.

Yoshlar orasida deviant xulq-atvorning keng tarqalishi ularning ta’lim jarayoni, shaxsiy rivoji va jamiyatga moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois mazkur muammo bugungi kunda psixologiya fanining dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti jarayonida yoshlarning ijtimoiylashuvi, ularning axloqiy-me’yoriy qadriyatlarga moslashuvi hamda ijtimoiy xulq-atvorining shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq so‘nggi yillarda yoshlar orasida deviant xulq-atvor ko‘rinishlarining ko‘payishi nafaqat pedagoglar, balki psixologlar, sotsiologlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun ham dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Shu sababli deviant xulq-atvorning psixologik omillarini chuqur o‘rganish, uning oldini olish va korreksiyalash yo‘llarini ishlab chiqish bugungi kunda muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) ma’lumotiga ko‘ra, **butun dunyoda har yili 15–29 yoshlar orasida taxminan 193 000 gacha odam qotillikka**

duchor bo'ladi, bu yoshlar guruhidagi barcha qotilliklarning 40 % dan ko'prog'ini tashkil etadi. Bu yoshlar orasida zo'rlik va jinoyatning keng tarqalgan deviant xulq-atvor ko'rinishi ekanini ko'rsatadi.

Xitoyda o'tkazilgan katta miqyosdagi so'rovda (95 545 nafar maktab o'quvchilari ishtirokida) **o'smirlarning 71,5 % i maktabda turli darajadagi tahqirlash holatlariga duch kelganligi aniqlangan**. Bu tahqirlash va ijtimoiy nogironlik deb nomlanuvchi deviant xulqning keng tarqalgan yuzasi hisoblanadi va u hissiy va xulqiy muammolar bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlangan.

Siyosiy va ijtimoiy omillar sababli ayrim mamlakatlarda yoshlar orasida suitsid (o'z joniga qasd qilish) ham deviant xulq-atvor sifatida muhim muammo bo'lib qolmoqda:

Hindistonda 15–24 yoshlar orasida suigidlar umumiy suigidlar ichida **35 % ni tashkil qiladi**. Bu yosh guruhida **suitsidal fikrlar 6–22 % gacha**, sinovga urinib ko'rish esa **0,39–8 % gacha** uchrashi haqida baholashlar mavjud. Bu statistikalar yoshlar orasida ruhiy stress va psixologik og'irliklar deviant xulq-atvor shakllanishining muhim indeksleri ekanligini ko'rsatadi.

Deviant xulq-atvor — bu jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy, axloqiy va huquqiy me'yorlardan chetga chiqadigan xatti-harakatlar majmuasidir. Bunday xulq-atvor turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: tajovuzkorlik, jinoyatchilik, giyohvandlik, alkogolizm, suitsid (o'z joniga qasd qilish), ijtimoiy izolyatsiya, ekstremistik qarashlarga moyillik, asotsial xatti-harakatlar va boshqalar. Yoshlar davri shaxs rivojining eng murakkab bosqichi bo'lib, aynan shu davrda deviant xulq-atvor shakllanish xavfi yuqori hisoblanadi.

Deviant xulq-atvor shakllanishining asosiy psixologik omillaridan biri — shaxsning emotsional beqarorligi hisoblanadi. O'smirlilik va yoshlik davrida hissiy holatlar keskin o'zgaruvchan bo'ladi: ular tez xafa bo'ladi, g'azablanadi, tushkunlikka tushadi yoki haddan tashqari hayajonlanadi. Agar yoshlar o'z hissiyotlarini to'g'ri boshqarishni o'rganmagan bo'lsa, ular impulsiv qarorlar qabul qilishi, tajovuzkor xatti-harakatlar qilishi yoki salbiy guruhlarga qo'shilib qolishi mumkin.

Ikkinchi muhim omil — o'z-o'ziga ishonchning pastligi va salbiy “Men-konsepsiya”dir. O'zini yetarli baholamaydigan, doimiy tanqid ostida bo'lgan yoki ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni his qilmaydigan yoshlar ko'pincha deviant xulq-atvorga moyil bo'ladi. Ular o'zini jamiyatga keraksiz his qilib, destruktiv yo'llar orqali e'tibor qozonishga urinadi. Ba'zi hollarda esa ular salbiy guruhlar orqali o'ziga “tegishlilik” hissini qidiradi.

Oilaviy muhit ham deviant xulq-atvor shakllanishida muhim psixologik omil hisoblanadi. Disfunktsional oilalar — ya'ni nizoli, zo'raonlik mavjud, ota-onasi ichkilikboz, e'tiborsiz yoki haddan tashqari nazorat qiluvchi oilalarda tarbiyalangan bolalar orasida deviant xulq-atvor ko'proq uchraydi. Ota-ona mehrining yetishmasligi, doimiy tanqid, kamsitish yoki jismoniy jazolar yosh psixikasiga kuchli salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tengdoshlar ta'siri ham deviant xulq-atvor rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Yoshlar ko'pincha guruhga moslashish uchun o'z qarashlarini o'zgartiradi, hatto noqonuniy yoki zararli xatti-harakatlarga qo'shib ketishi mumkin. Ayniqsa, yetakchi shaxslar salbiy yo'nalishda bo'lsa, butun guruh deviant yo'lga kirib ketishi ehtimoli yuqori bo'ladi.

Bundan tashqari, stress, frustratsiya va psixologik travmalar ham deviant xulq-atvorning shakllanishiga olib kelishi mumkin. Doimiy psixologik bosim ostida yashagan, oilaviy ajralish, yaqin insonini yo'qotish, zo'raonlikka duch kelgan yoshlar ko'pincha salbiy xulq-atvor orqali ichki og'riqlarini "yashirishga" urinadi. Ba'zida esa ular spirtli ichimliklar yoki giyohvand moddalar orqali muammolardan qochishga harakat qiladi.

Media va internet muhiti ham yoshlar psixikasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlarda zo'raonlik, jinoyatchilik, ekstremizm yoki asotsial xatti-harakatlarning romantizatsiya qilinishi yoshlarning qadriyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Natijada ba'zi yoshlar bunday xatti-harakatlarni "normal" deb qabul qiladi.

Deviant xulq-atvorning oldini olish va psixokorreksiyasi uchun kompleks yondashuv zarur. Birinchidan, oilada sog'lom psixologik muhit yaratish, ota-onalarning farzand bilan ochiq muloqotini yo'lga qo'yish muhimdir. Ikkinchidan, maktab va oliy ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni kuchaytirish, yoshlar bilan treninglar o'tkazish zarur. Uchinchidan, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish — sport, madaniyat, volontyorlik va ijodiy faoliyatlarga jalb qilish deviant xulq-atvorni kamaytirishda samarali usul hisoblanadi.

Deviant xulq-atvor muammosi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, E. Dyurkgeym deviant xulq-atvorni jamiyatdagi anomiya holati bilan izohlagan bo'lsa, R. Merton uni ijtimoiy maqsadlar va ularni amalga oshirish vositalari o'rtasidagi nomutanosiblik natijasi sifatida talqin etadi.

Psixoanalitik yondashuv vakillari Z. Freyd, E. Fromm deviant xulq-atvorni shaxs ichki ziddiyatlari va emotsional ehtiyojlarning qondirilmasligi bilan bog'laydilar. Ijtimoiy-o'rganish nazariyasi tarafdorlari A. Bandura va D. Rotter esa deviant xulq-atvorni ijtimoiy muhitda kuzatish va taqlid qilish orqali o'zlashtiriladigan xatti-harakatlar sifatida tushuntiradilar.

Tadqiqot jarayonida kuzatish, so'rovnomma va psixodiagnostik metodlardan foydalanildi. Jumladan, agressivlik, stressga barqarorlik, emotsional holat va ijtimoiy moslashuvni aniqlashga qaratilgan metodikalar qo'llanildi.

Ilmiy manbalar va empirik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, deviant xulq-atvor shakllanishida quyidagi psixologik omillar muhim rol o'ynaydi: shaxsning emotsional beqarorligi, stressga past chidamlilik, agressivlik darajasining yuqoriligi, o'z-o'zini baholashning pastligi, ijtimoiy moslashuv darajasining yetarli emasligi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu omillar o'zaro bog'liq bo'lib, yoshlarning salbiy xulq-atvor ko'rsatish ehtimolini oshiradi. Shu bilan birga, psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlar orqali mazkur omillarni ijobiy yo'naltirish mumkinligi aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar orasida deviant xulq-atvor shakllanishi ko'p omilli psixologik jarayon bo'lib, shaxsning individual xususiyatlari va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqdir. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish, yoshlar bilan individual va guruhli ishlash deviant xulq-atvorning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dyurkgeym E. Jamiyat va ijtimoiy me'yorlar nazariyasi. – M.: Nauka, 1996.
2. Merton R.K. Ijtimoiy tuzilma va deviant xulq-atvor. – Nyu-York: Free Press, 1968.
3. Fromm E. Inson erkinligi va destruktiv xulq. – M.: Respublika, 1992
4. Andreeva A.A. O'smirlar va yoshlar deviant xulqi psixologiyasi. – M.: Akademiya, 2012.
5. Karimova V.M. Shaxs va xulq-atvor psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
6. Umarov B.M. Deviant xulq-atvorning psixologik asoslari. – Toshkent: Noshir, 2018.